Dobro a zlo – jen mimo přírodu?

K otázce vztahu člověka k jiným živým bytostem

Problémy dnešních věd

Nešťastné formulace správných nebo alespoň závažných myšlenek natropily nejen ve vztazích mezi jednotlivci, ale zejména v širších společenstvích a vůbec v dějinách již mnoho zla, a to i bez toho, že by byl v pozadí pochybný či dokonce zlý úmysl. Navíc je třeba takovým formulacím přičíst odpovědnost za usnadnění všeho druhu odporu proti onomu správnému jádru nedokonale nebo chybně vyjádřené správné (a někdy dokonce hluboce pravdivé) myšlenky, neboť ten bývá nejčastěji motivován nikoli vůlí po lepším pochopení a vyjádření oné správnosti nebo pravdy, nýbrž naopak je veden k využití (zneužití) všech nepřesností vyjádření k účelům, založeným nějakými pochybnými (tj. nezdůvodněnými a neospravedlněnými, ba někdy vůbec nepřiznanými) zájmy. Právě proto je třeba vysoce oceňovat a také respektovat kritický rozbor a hodnocení všeho, co překáží tomu, aby se uplatnila myšlenková správnost nebo nesprávnost, ale zejména pravá povaha (pravdivost či nepravdivost) oněch závažných myšlenek. Takový kritický rozbor nevyrůstá ovšem z pouhé přítomnosti, ale musí být dějinně zakotven.

Kritičnost v myšlení je v dějinách lidstva poměrně velmi mladým fenoménem a je stále k dispozici jen omezenému počtu lidí dokonce jen z oblastí, nesmazaně (zatím) poznamenaných řeckými a hebrejskými kořeny evropské kultury a civilizace. Špičkovou důležitost má kritičnost právě ve vědách, které by bez jejího fungování nutně poklesly na úroveň pouhých dovedností, pouhé techniky, která by snad nějaký čas mohla být předávána dalším generacím, která by však byla zbavena svého životního zdroje a základu, totiž výzkumu, vedenému kritickým porozuměním vlastnímu „předmětu“ či lépe tématu. Tím se však před námi nutně objevují také meze vědecké kritičnosti, pokud budeme vědu a vědeckost chápat dnes běžným způsobem. Dnes totiž nemáme žádnou „vědu“ v obecném, nejširším, vše zahrnujícím smyslu, nýbrž jen jednotlivé odborné vědy. Každá taková věda má dost přísně vymezeny meze své kompetence; pokud jsou takové meze na překážku určitému typu výzkumů, je třeba, aby se vědecký pracovník do hloubky seznámil ještě s odbornou disciplínou, jejíž hranice musí občas ze svého oboru překročit. Pokud se ukáže, že tak vstoupil do rozsáhlé spleti nové problematiky, neřešitelné v rámci druhé disciplíny, do níž musel i odborně připraven vstoupit, bývá nutné založit novou, tzv. hraniční disciplínu. Zejména v posledních desetiletích se počet hraničních oborů neustále zvyšuje a navíc vznikají dokonce „disciplíny“ napříč nebo na přeskáčku proti dosavadním klasifikacím nebo alespoň ad hoc stanovené interdisciplinární (mezioborové) progamy. Rozdíl mezi tím vším jsou ovšem často přehlíženy nebo záměrně rozostřovány, což významně dál a dále ohrožuje integritu vědeckých disciplin (stejně jako vědeckost neméně ohrožující tendence k novým a stále užším specializacím).

Zcela základním problémem vědeckosti každé vědy je ovšem ještě něco jiného, co se týká konstituce věd mnohem bytostněji. Každá věda představuje totiž

nejen určitý objem znalostí, tj.“vědomostí“, či jinak řečeno: není ustavena pouze vytyčením hranic určitého okruhu problémů, nýbrž její kvalifikace je především založena na určitých metodách, tj. jejích postupech, jichž se smí nebo musí důsledně držet. Některé z těchto metod mohou být závazné pro celou skupinu věd, některé dokonce (snad) pro všechny vědy, ale jiné mohou být naopak zcela specifické pro jedinou vědu nebo pro velmi úzký svazek několika málo věd. Proto se také odedávna definovaly jednotlivé vědy nejen příslušným předmětem (tj. oborem skutečností, jimiž se ta která disciplína zabývá), nýbrž právě také jejich metodami. Žádný vědec, hodný toho jména, nemůže a nesmí tedy zanedbávat jistý podobor svého vědeckého podnikání, bez něhož by nemohl dost dobře a přesně vědět (a také vykázat), co to vlastně dělá, když vědecky bádá. Proto náleží ke každému vědeckého oboru onen nezbytný podobor, totiž obecně vědecká a speciálně vědecká metodologie. Už zde vzniká otázka, zda se taková metodologie může stát součástí či složkou vědeckého oboru, jehož je metodologií (a tedy jejž spolukonstituuje). Ještě vyostřeněji se tato otázka klade tam, kde jde o samo myšlení vědce. Je-li totiž ideálem vědy opravdu „vědět“, pak je zřejmé, že jiné je „vědění“, které je náhodou či šťastnou okolností pravdivé (to už staří Řekové pojmenovali jako „správné domnění“), a naprosto jiné že je skutečné vědění, kdy se nejenom o něčem něco domníváme (a náhodou správně, protože jsme se „trefili“), nýbrž víme to jistě a bezpečně, protože zdůvodněně (a ty důvody musí být nikoli zdánlivé, jen přemlouvající, nýbrž každému nahlédnutelné a tím obecně kontrolovatelné). A abych vše zestručnil: opravdu vědět znamená zároveň vědět, že víme, a vědět, proč to víme a o jaké argumenty se můžeme opřít tak, aby byl přesvědčen (tj. aby se tak stal sám svědkem) každý, kdo je schopen přesně myslit, a kontrolovat také, jak a proč tak myslí. A tím mimořádně závažným problémem je otázka, zda je vědec specialista schopen odborně kontrolovat způsob svého myšlení, na němž závisí vědeckost jeho práce a vůbec počínání. Má, může mít třeba chemik v rámci své odborné kompetence chemika k dispozici prostředky, jak kontrolovat své myšlení? Je přece zcela zřejmé, že neexistuje žádná chemická (analytická) metoda, která by dovolovala odlišit myšlení správné od nesprávného. A přece se špičkový chemik nikdy nemůže vzdát možnosti, že sám kontroluje své myšlenkové postupy. Co to znamená? Jediné: že to musí dělat mimo rámec své odborné kompetence chemika. To tedy znamená, že buď se v této věci spokojí se svým diletantismem, nebo musí zvládnout ještě nějakou jinou disciplínu. V prvním případě je ovšem vědeckost jeho počínání a zkoumání omezena mírou diletanství, s jakou má své vlastní myšlení v reflexi pod svou kontrolou; jedinou pomocí se pak stává vědecká diskuse a kritické posuzování ze strany kolegů, kteří na tom jsou lépe. To je však jen omezené individuální řešení; celá generace specialistů však může tonout v těžkých omylech a dilematech, a nápravu lze očekávat leda od generací příštích.

29.8.2001, Písek

Poznámky

Písek, 30. 4. 2001

01

Příroda chápaná jako svět mimo dobro a zlo neobstojí, protože pak je nevysvětleno, kde se vzal člověk a jeho subjektivita, v níž chceme vidět původ rozlišování mezi dobrým a zlým. Je-li toto rozlišování čistě subjektivní, je z hlediska vědy neplatné – a to znamená, že člověk je stejně tak přírodní bytost jako kterákoli jiná, a eventuelní „katastrofy“, které člověk vyvolá, jsou stejně přírodní jako nálet saranče, výbuch sopky, zemětřesení nebo srážka většího tělesa se Zemí.

02

Ekologické důrazy však nepovažují přírodu za skutečnost mimo dobro a zlo, nýbrž považují ji za něco dobrého. To je ovšem stejně falešné, jako když se kdysi ve středověku mělo za to, že „esse est bonum“, pokud to bylo chápáno tak, že všechno, co jest, je dobré. (Tak to ovšem chápáno ve skutečnosti nebylo.)

03

Význam tradice a meze kritiky tradice: svět živých bytostí se liší od ostatního světa (ať už mu jakoukoli kvalitu života odepřeme, anebo ať jej pro jistotu pojmenujeme jako „předživý“). A v tomto světě živých bytostí lze zřetelně rozpoznávat rysy, které nemůžeme chápat jinak než jako založené na odlišování dobrého od zlého (jinak totiž nic ze světa živých tvorů nepochopíme). Člověk tedy není jediný tvor, který rozlišuje dobré a zlé, a pokud by své vlastní rozlišování chtěl zpochybňovat jako produkt antropomorfismu a antropocentrismu, upíral by subjektnost (nejen subjektivnost!) jiným živým tvorům.

04

Mezi dobrem a zlem rozlišovali již archaičtí lidé, jejichž způsobem vyjadřování, myšlení a vůbec života byl mýtus. Odtud přetrvávající podezření, že samo rozlišování je spjato s mýtem natolik, že „vědecký“ přístup, má-li mýtus a jeho přístup radikálně překonávat, musí ono rozlišování opustit nebo alespoň relativizovat.

05

Největším nebezpečím pro vědu není fantazie, nýbrž pavěda, tj. polovičatá věda naroubovaná na široce sdílené předsudky. Doc. Petr uvádí dvojí „nekritické“ odmítání nebo naopak schvalování genové manipulace (na jedné straně z pozice „zvěstovatelů vyšších morálních hodnot“, a to bez zdůvodnění, na druhé straně z pozice jednoho druhu biblických fundamentalistů, které ovšem mylně zaměňuje s tzv. „věřícími“). Přitom „pavěda“ neznamená generální odsudek, nýbrž odhalení pseudovědeckých prvků ve formulacích jinak solidně provozované vědy. Tak jako částečná pravda je lež, tak i částečná věda je pavěda.

06

Chybně je formulovaná zásadní otázka, totiž dotazování po „právu“ člověka na experimentování s geny. Zároveň však – to samo o sobě rovněž vypovídá –

naznačuje, že „více než sám (proč „samotný“?) fakt přenosu genů vadí lidem skutečnost, že se objektem přenosu stane zvíře“ (a poukazuje na to, že geneticky upravená bakterie, poskytující inzulin, „nikoho nijak zvlášť nepopudí“).

07

Autor užívá formulací, které jako šídlo v pytli prozrazují leccos z nevysloveného pozadí resp. skrytého kontextu jeho způsobu myšlení.

08

Má-li příroda resp. přirozenost v sobě něco inherentně dobrého, pak je třeba přezkoumat jaká podivná antropologie nás vede k tomu, abychom člověka chápali jako přírodě a vlastní přirozenosti odcizeného. Odkud se bere ten sebeničivý obraz, jaký si někteří lidé dělají o člověku? Proč vůbec chtějí, aby člověk „přírodu“ kolem sebe „nechal být“, když žádná živá bytost to nedělá? Jaký je vlastně rozdíl mezi tím, když nám vědec-astrofyzik (James Jeans) říká, že život je jen taková plíseň na jednom malém vesmírném tělese, která vznikla nejspíš omylem, a mezi tím, když nějaký filosof řekne, že obratlovci, primáti a člověk jsou jakousi vedlejší cestou vývoje, odsouzenou k zániku, zatímco hlavní a perspektivní linie je hmyz? Kde se v lidech vlastně bere taková záliba v přetrhání tradic, které nás s minulostí nejen spojují, ale díky kterým jsme vůbec vznikli?

09

Fyzik jako Feynman uvažuje o „smyslu bytí“, zatímco český biolog (Jaroslav Petr) odkazuje „dobro a zlo“ (a tedy i smysl) do sféry pouhé lidské subjektivity. Jenže: zvíře není subjekt? A rostlina není subjekt? Všude tam, kde je život, otvírá se možnost rozlišování mezi dobrem a zlem. Stejně tak všude tam, kde někdo jde, kde se pohybuje, otvírá se možnost jí doprava, doleva nebo přímo. To nedělá ten, co jde, stejně tak jako ta bytost, která žije, nevnáší do světa kolem sebe nějaká subjektivní hlediska. A proto ani o člověku naplatí, že vnáší do přírody rozlišování mezi dobrým a špatným (resp. zlým). Nejde teď o to, zda to rozlišování je správné. Může zajisté docházet k chybám a omylům. Ale ty omyly jsou možné jen proto, že nějaký rozdíl tu je vždycky, když tu je někdo nebo „něco“ (nějaká živá bytost), kdo nebo co už tím, že je a jak je, musí být orientován a orientuje se ve věci toho, co je dobré a zlé.

10

Jsme tedy postaveni před dvojí nutnost: jednak musíme revidovat své pojetí skutečnosti, a abychom to mohli udělat, musíme upřesnit své chápání subjektu. Zejména pak se musíme vzdát předsudku, že poslední základ veškeré skutečnosti je vůči dobru a zlu neutrální, že je mimo dobro a zlo. A to právě proto, že v samých základech veškeré skutečnosti mají ona „poslední jsoucna“ charakter událostného dění a tedy pohybu. A pohyb je možný jen tak, že jde buď správným směrem nebo nesprávným směrem.

11

Pohled člověka tedy nevnáší do „přírodního a přirozeného běhu událostí“ dobro a zlo jako něco, co je tomuto běhu cizí, ale nepochybně je tento pohled (přesněji toto rozpoznávání) lidským pokusem o správné rozpoznání, o správnou orientaci.

A tento pokus tady pochopitelně v přírodě nebyl. Jenže to je naprostá trivialita. Nejde o to, že naše rozpoznávání dobrého a zlého je náš akt a tedy něco, co přidáváme ke skutečnosti, jak byla a je bez tohoto aktu. Jde o to, že toto naše rozpoznávání, ať správné nebo nesprávné, se vztahuje k něčemu, co není naším výkonem ani produktem.

10. 5. 2001

12

Nejhorší malér, který se může přihodit vědci jakožto vědci, spočívá v tom, že řekne něco a neví přitom dobře, co řekl (tj. myslí tím něco jiného, než co říká, nebo tím dokonce vůbec nic pořádně nemyslí). Hned druhý největší jeho malér spočívá v tom, že dobře ví, co říká, a vědomě říká nesmysl (po staru lež). Někdy jde obojí pospolu, a jen lidé nevědomí tomu říkají „věda“.

červenec 2001, Písek

Když se přírodovědec a konkrétně biolog vyjadřuje o dobru a zlu (a řekne např., že dobro a zlo vnáší do přírodních procesů „až pohled člověka“ – Vesmír 80, 187n, 2001/4) nebo o lidských či zvířecích právech (Vesmír 80, 130n. nebo také 168n., 2001/3), zřetelně překračuje svou odbornou kompetenci, a měl by si toho být natolik vědom, aby se v diskusi či polemice vyvaroval kategorických formulací. Nejenom v přírodních vědách, ale také v disciplínách tzv. humanitních platí, abychom se především vystříhali tvrzení, která jsou v rámci jednoho pojetí (natož v rámci jediného článku) ve vzájemném v rozporu; to je ostatně jedno z prastarých pravidel logiky. A tím, že specialista opustí pole své kompetence, není tím automaticky nijak vyvázán ani ze zásad logiky, ani z povinnosti argumentovat – a nemůže, ani nesmí něco pouze tvrdit (a eventuelně to zaštiťovat svou kompetencí v jiné oblasti).

Ekologické iniciativy jsou nejen společenskou a politickou skutečností, ale vypovídají něco o kulturním a duchovním stavu současné doby (přinejmenším o jednom jeho aspektu). Nemusíme je hned odmítat jenom proto, že mají velmi často až ideologický charakter a že jsou většinou myšlenkově syrové až vágní, zkrátka nedomyšlené (odmítat a kritizovat ovšem můžeme a musíme tu nedomyšlenost). Podobně nedomyšlená až vágní byla a dodnes je myšlenka „přirozených“ práv. Když ovšem někdo takovou myšlenku smete ze stolu (byť v esejisticky až legračně laděném příspěvku) takovýmto způsobem: „my, kteří nejsme zaslepeni bludem o přirozených právech“ (Vesmír 80, 170, 2001/3), aniž by vyjasnil, co tím přesně myslí a proč si to myslí, dopouští se obmyslného dvojsmyslu a stejně jako neupřímný politik si získává stoupence jak mezi těmi, kdo lidská práva považují za humbug (to asi měl autor na mysli, přihlédneme-li k pokračování citované věty), tak mezi těmi, kteří nezadatelnost lidských práv v žádném případě nezpochybňují, ale distancují se od přirozenoprávních předsudků a klišé, stále se opakujících i v mezinárodních dokumentech. Tak, jako myšlenka lidských práv, která nejsou člověku někým (dokonce ani přírodou, přihlédneme-li ke kritickým argumentům) dávána, udělována ani propůjčována, ale musí být respektována stůj co stůj, tak je platná také myšlenka jakýchsi „práv“ zvířat, rostlin, snad i nějakých předživých útvarů (nějakých „autonomních agens“, viz

Vesmír 80, 165n, 2001/3), i když třeba ještě zdaleka nedošla uznání a dokonce nebyla ještě ani náležitě formulána.

Především několik slov k té kulturní, myšlenkové a duchovní atmosféře, o které nemůže nic odborně kompetentního říci chemik ani geolog, astrofyzik ani biolog, ale bez níž by vůbec nemohl být ani vědcem vůbec, ani vědcem toho typu, jakého je dnes tolik zapotřebí. Zažili jsme v posledních letech silné útoky slovutných odborníků nejen proti pseudovědám, ale proti celému (ovšem nijak nesevřenému) myšlenkovému proudu, který je označován jako „postmoderní“. Docela pozoruhodné se mi přitom zdálo, s jakými zastaralými vědeckými (dnes tedy už pseudo-vědeckými) předsudky byla jejich argumentace spojena. A co je asi nejvýznamnější: nikdo (a to nejen mezi vědci) si nepovšiml, že myšlenka lidských práv nebo ekologické odpovědnosti je principiálně „proti-postmoderní“, pokud tou postmodernitou rozumíme myšlenkovou až prakticky životní nevázanost až svévoli (a to je ovšem to nejupadlejší, nejfalešnější chápání „postmoderny“). Kolik jen vědců (a dokonce vědomých odpůrců redukcionismu) zůstává natolik myšlenkově ujařmeno svou reliktně pozitivistickou zatížeností tzv. „fakticitou“, aby v každé takové nezpochybnitelné normě nebyli schopni vidět nic než nějaký pozůstatek metafyziky! Z distance by to přece alespoň ti pozornější měli zpozorovat! Méně překvapivé je, že o tom téměř nic nevědí ekologičtí nadšenci, jinak vesměs „postmoderní“.

Nejlepší způsob, jak připravit vhodnou živnou půdu nejrůznějšímu extremismu, je zarputile trvat na starých omylech. A stejně tak nejvhodnější cestou k prevenci extremismu je pozorně naslouchat tomu, co se děje a vyposlechnout to pravdivé, co se ve svých počátcích obvykle skrývá za vnějšími, často odpudivými rysy (odpudivými zejména pro ty, kdo jsou nakloněni být se vším hned hotovi).